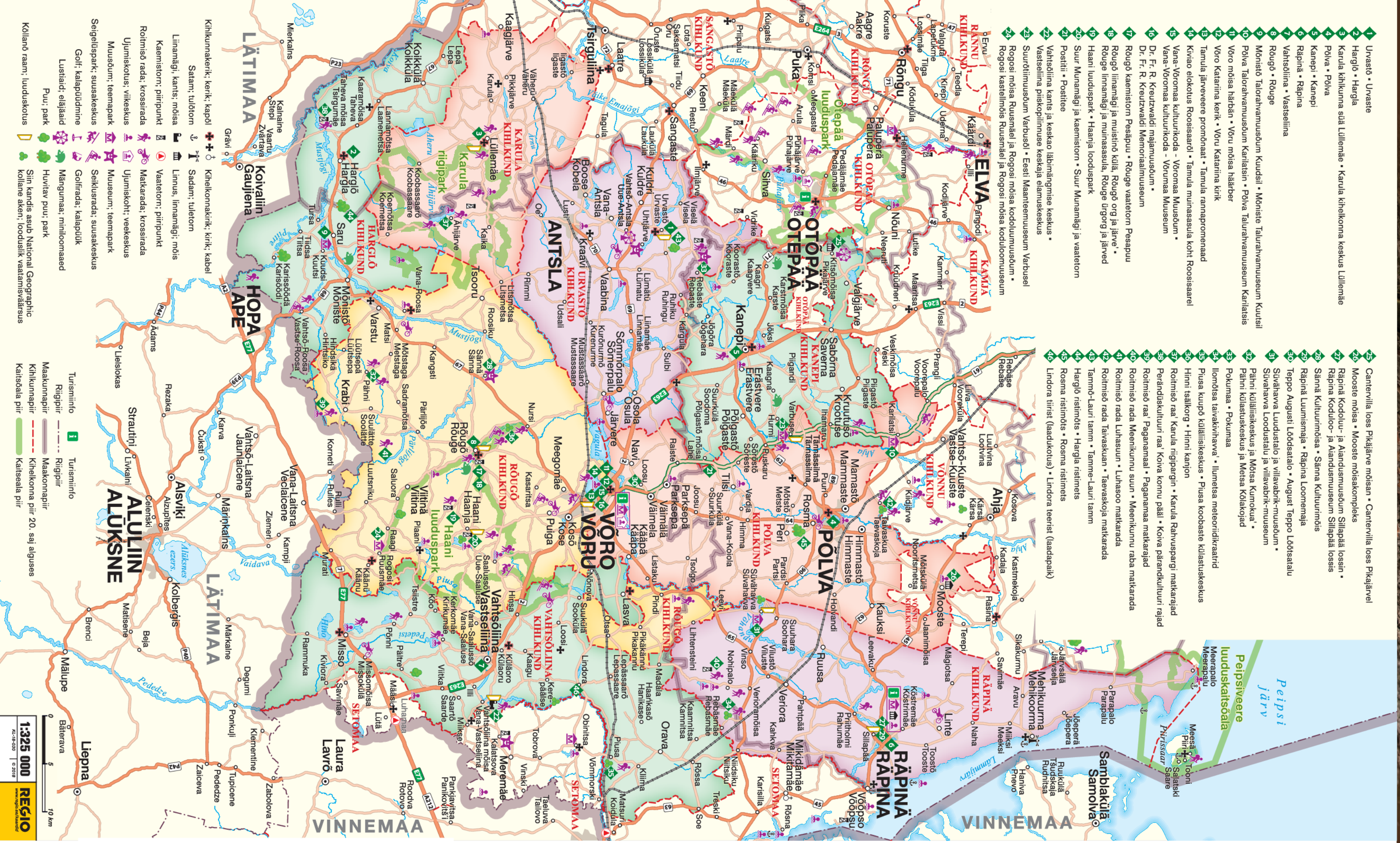

1 Urvastõ • Urvaste
2 Harglõ • Hargla
3 Karula kihikunna süä Lüllemäe • Karula kihelkonna keskus Lüllemäe
4 Põlva • Põlva
5 Kanepi • Kanepi
6 Räpinä • Räpina
7 Vahtsõliina • Vastseliina
8 Rõugõ • Rõuge
9 Mõnistõ Talorahvamuusõum Kuudsil • Mõniste Talurahvamuuseum Kuutsil
10 Põlva Talorahvamuusõum Karilatsin • Põlva Talurahvamuuseum Karilatsis
11 Võro mõisa härbän • Võru mõisa häärber
12 Võro Katariina kerik • Võru Katariina kirik
13 Tamula järveveere promõnaat • Tamula rannapromenaad
14 Kiviao elokotus Roosisaarõl • Tamula muinasasula koht Roosisaarel
15 Vana-Võromaa kultuurikoda - Võromaa Muusõum • Vana-Võromaa kultuurikoda - Võrumaa Muuseum
16 Dr. Fr. R. Kreutzwaldi majamuusõum • Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum
17 Rõugõ kaemistorn Pesäpuu • Rõuge vaatetorn Pesapuu
18 Rõugõ liinamägi ja muistinõ külä, Rõugõ org ja järve' • Rõuge linnamägi ja muinasasula, Rõuge ürgorg ja järved
19 Haani luudupark • Haanja looduspark
20 Suur Munamägi ja kaemistorn • Suur Munamägi ja vaatetorn
21 Postitii • Postitee
22 Vahtsõliina kants ja keskao läbimängmise keskus • Vastseliina piiskopilinnuse keskaja elamuskeskus
23 Suurõtiimuusõum Varbusõl • Eesti Maanteemuuseum Varbusel
24 Rogosi mõisa Ruusmäel ja Rogosi mõisa kodoluumuusõum • Rogosi kastellmõis Ruusmäel ja Rogosi mõisa koduloomuuseum
25 Cantervilla loss Pikäjärve mõisan • Cantervilla loss Pikajärvel
26 Mooste mõisa • Mooste mõisakompleks
27 Räpinä Kodoluu- ja Aiandusmuusõum Sillapää lossin • Räpina Koduloo- ja Aiandusmuuseum Sillapää lossis
28 Sännä Kultuurimõisa • Sänna Kultuurimõis
29 Räpinä Luumismaja • Räpina Loomemaja
30 Teppo Augusti Lõõdsatalo • August Teppo Lõõtsatalu
31 Süvähavva Luudustalo ja villavabrik-muusõum • Süvahavva Loodustalu ja villavabrik-muuseum
32 Pähni küläliisikeskus ja Mõtsa Kumokua' • Pähni külastuskeskus ja Metsa Kõlakojad
33 Pokumaa • Pokumaa
34 Ilomõtsa taivakivihava' • Ilumetsa meteoriidikraatrid
35 Piusa kuupõ külälisikeskus • Piusa koobaste külastuskeskus
36 Hinni tsälkorg • Hinni kanjon
37 Roitmisõ raa' Karula riigipargin • Karula Rahvuspargi matkarajad
38 Perändüskultuuri raa' Koiva konnu pääl • Koiva pärandkultuuri rajad
39 Roitmisõ raa' Paganamaal • Paganamaa matkarajad
40 Roitmisõ rada Meenikunnu suun • Meenikunnu raba matkarada
41 Roitmisõ rada Luhasuun • Luhasoo matkarada
42 Roitmisõ rada Taivaskuan • Taevaskoja matkarada
43 Tammõ-Lauri tamm • Tamme-Lauri tamm
44 Harglõ ristimõts • Hargla ristimets
45 Rosma ristimõts • Rosma ristimets
46 Lindora tiirist (laadukotus) • Lindora teerist (laadapaik)

VANA-VÕROMAA

Turismikaart · Tiijuht tuuritajalõ

VANA-VÕROMAA UMA

LISAINFO ›
www.visitvoru.ee / www.visitpolva.ee / www.kotus.ee / www.puhkaeestis.ee
www.umapuut.ee / www.savvusann.ee / www.wi.ee

Trükise koostamise aeg: mai 2018.
Fotod: Peeter Laurits, Dmitri Kotjuh, Toomas Kalve, Tiina Männe, Toomas Volmer.
Kujundus: Tunnel Agentuur

VÕRO INSTITUUT
VÕRUMAA ARENDUSKESKUS
LEADER EESTI

Vana-Võromaa

Vana-Võromaa on ühe põlise läänemeresoome rahva – võrokeste – kodukoht. Selles ummamuudu kandis Lõuna-Eestis on rahvas vähemalt paar tuhat aastat kõnelnud oma keelt – võru keelt. ***Kas saat võro keelest arvo?***

Viimase rahvaloenduse järgi on võrokesi Eestis ligikaudu 75 000. Vana-Võromaa kaheksa kihelkonna elanike seas on võru keele oskajaid üle poole. Suur osa võrokesi elab tänapäeval aga väljaspool ajaloolist keeleala. Põline võrokeste kogukond hoiab traditsioonilist maa-elulaadi ning esivanematelt päritud kombeid. Ja aeg kulgeb siin teistmoodi – ***aigu om*****!**

Vana-Võromaa kihlkunna

Vana-Võromaa on endisaegne Võru maakond (sks Kreis Werro), kus oli kaheksa kihelkonda: Karula, Hargla, Urvaste, Rõuge, Kanepi, Põlva, Räpina ja Vastseliina. Tänapäeval elab Vana-Võromaal 58 000 inimest, kellest enamik on kohalike juurtega. Kihelkonnakeskused (1-8) on paikliku rahva jaoks tänapäevani olulised kohad. Külateed viivad sinna kas kooli, poodi või seltsimajja.

Tänini kestavad ka lood tähtsatest tegudest ning kord elanud inimestest. Urvastes (1) on 17. sajandil kirja pandud võrukeelne „Pikse palve", Harglat (2) ja Karulat (3) tuntakse rahvatohtrite Suride ning Kaika Laine järgi. Põlva (4) kihelkond tunneb uhkust rahvaluulekoguja Jakob Hurda ja tema suguvõsa üle. Kanepi ja Põlva kihelkonnas sündis esimene lõunaeestikeelne maarahva ajaleht, ja seda pool sajandit enne papa Jannseni Pärnu Postimeest. Kanepis (5) anti kõige varem talurahvale perekonnanimed, Räpinas (6) on mitusada aastat tegutsenud paberivabrik. Vastseliina (7) kihelkonnas elas teadjamees Vana-Kordo, aga suure Rõuge (8) kihelkonna tegid tuntuks osavad käsitöölised ning muidugi orelimeistrid vennad Kriisad.

Kihelkonnakeskused on küll pika ajaloo jooksul muutunud. Urvaste (1) ja Lüllemäe (3) on praegu külad, aga Põlva (4) ja Räpina (6) hoopis linnaks kasvanud. Kuidas eelmised põlvkonnad siinmail elasid ja olid, seda saab kogeda vabaõhumuuseumides **Mõnistes** (9) ja **Karilatsis** (10).

Pääliin

Vana-Võromaa pealinn on Võru linn, mis rajati üle kahesaja aasta tagasi Vene keisrinna Katariina II korraldusel uue maakonna halduskeskusena Võru-nimelise mõisa maadele. Sellest ajast on veel alles mõisa häärber (11). Linna esimene tänav oli keisrinna nime kandev puiestee, mis viib mõisamaja ja **Katariina kiriku** (12) juurest alla **Tamula järve** äärde. Jalutades mööda järveäärset promenaadi (13) **Roosisaarele**, jõuab kiviaegsesse asulakohta (14), kus elati juba vähemalt 5000 aastat tagasi. Tamulast, ajaloolisest Kirumpää kantsist, Võru linna lugudest ning kuulsustest saab täpsemalt teada **Vana-Võromaa kultuurikoja muuseumis** (15). Kõige kuulsam Võru kodanik on olnud eesti rahvuseepose **„Kalevipoeg"** looja ning omaaegne Võru linnaarst **Fr. R. Kreutzwald** (1803–1882), kelle pärandit tutvustav muuseum asub tema koduks olnud majas (16).

Roida aost aigu!

Ajaarvamine ja ajavahed võivad Vana-Võromaal olla üsna ettearvamatud. Sügaval Vana-Võromaa südames Rõuges võib lühikese ajaga astuda tänapäevase vaatetorni Pesapuu (17) juurest muinasküla (18) – mõlemad asuvad muistses asulapaigas Rõuge linnamäel. Vaadates linnamäelt Rõuge kuulsatele järvedele, vaatad ühtlasi ajas 10 000 aastat tagasi, mil Haanjamaa maastik pärast jääaja lõppemist künkliku ilme sai. Kõige võimsamad vaated üle Vana-Võromaa avanevad aga Haanja looduspargis (19) asuvalt **Suurelt Munamäelt** (20).

Põnevat rännakut ajas pakub **Postitee** (21), mida mööda veeti posti Tartu ja **Vastseliina piiskopilinnuse** (22) vahel juba Poola ja Rootsi ajal, üle 300 aasta tagasi. Omaaegses postijaamas Varbusel asub **maanteemuuseum** (23), kus avaneb Postitee lugu läbi aja.

Vana-Võromaa maastikel on hulgaliselt märke kunagisest mõisaajast. Mõned mõisad on püsinud tänaseni. **Rogosi kindlusmõisas** (24), **Pikajärve rüütlimõisas** ehk uhkes Cantervilla lossis (25) ning **Mooste mõisakompleksis** (26) põimub mõisaaeg tänapäevase maaeluga. Räpina mõisa **Sillapää lossis** alustas 1924. aastal tegevust Räpina aianduskool, praegu asuvad lossis muuseum (27) ja muusikakool. Ajaloolisest mõisast võib saada ka loomise ja vaba aja veetmise paik nagu on **Sänna kultuurimõis** (28) ja Räpina mõisa endises tõllakuuris tegutsev **Räpina loomemaja** (29).

Vunki täüs

Võrokese identiteet on üks vägev tunne, mis on aidanud siinsel rahval iseendaks jääda. Kui peetakse laata või pidu, paistab silma võrokeste kuraas ja kostab kõrvu krutskiline jutt. Õige hooga läheb pidu aga käima siis, kui pillimees lööb lahti lõõtsalood. Lõõtspill on võrokeste armastatuim peopill ja lõõtsamängijad on Võromaa pidudel alati väga oodatud. Võromaa endisaegse pillimeistri August Teppo pillide ning lõõtspillitavaga saab lähemat tutvust teha vanameistri kodutalus asuvas **Teppo lõõtsamuusemis** (30).

Kodo, talo, savvusann

Vana-Võromaa maastikupildis näeb enamasti üksteisest kaugel ja hajali asuvaid talusid. Aeg on muutnud üht-teist hoonete välja-nägemises ja ka talude majandamises, kuid on kombeid ja oskusi, mis kestavad, sest nii *om kõgõ olnu* …

Üks väeline paik võrokese jaoks on olnud ja on edaspidigi suitsusaun. **Suitsusaunakombestik** Vana-Võromaal püsib elavas kasutuses. See on nii unikaalne, et on kantud ülemaailmsesse **UNESCO vaimse kultuuripärandi** esindusnimekirja. Suitsusaun tervendab nii ihu kui ka hinge, aga selleks tuleb endale aega võtta. ***Aigu om, aigu tulõ hindäle võtta!***

Väelidse paiga

Võromaa inimesed usuvad looduse ja iseenda väesse, hoiavad ja austavad loodust. Üheks tähtsaks paigaks siinse rahva jaoks on mets, mis aitab aasta ringi toime tulla. **Süvahavva loodustalus** (31) on võimalik teha tutvust loodushoidliku eluviisiga, õppida tundma taimede ning metsaandide tervendavat mõju.

Võromaa metsad peidavad endas hulka saladusi ja üllatusi. Avastusretke võib alustada **Pähni külastuskeskusest** (32). **Pokumaal** (33) kõnelevad mets ja loodus armastatud kunstniku **Edgar Valteri** loomingust inspireerituna. Müstilised lood peituvad **Ilumetsas** (34) asuvates „haudades" – lohkudes, mille jätsid 6000 aasta eest taevast kukkunud kivid. Maa allagi saab Vana-Võromaal piiluda mitmes paigas, aga kõige võimsamad koopad on siiski **Piusal** (35). Rõuge ürgoru veerel asuv **Hinni kanjon** (36) on Eestis ainulaadne nii sügavuse kui ka pikkuse poolest.

Karula rahvuspark (37) oma maastikuga on justkui väike Võromaa mudel: hajali talud vahelduvad põllusiilude, heinamaade, metsatukkade ja järvedega. Siinsetel tähistatud radadel matkates hakkad mõistma võrokese hingelaadi. Läti piiri lähistel **Koiva pärandkultuuri radadel** (38) ja **Paganamaal** (39) oled nagu maailma veere pääl – inimasustust peaaegu ei kohtagi.

Kui võrokene soovitab minna *suu pääle*, siis tähendab see, et tuleks käia ära soos, täpsemalt rabas. **Suures Meenikunnu** (40) ja **Luhasoo** (41) rabas aitavad eksimist vältida laudteed ja viidad.

Väekotusõ on erilised paigad looduses, kus hinge täidab seletamatu ja pühalik tunne. Nendes paikades kõneleb inimesega puu, allika või kivirahnu kaudu jumalikku päritolu aeg kas minevikust või tulevikust. Võimsad paigad on kindlasti ka siinseid jõgesid ääristavad kõrged liivakivimüürid – taevaskojad. Neist tuntumad on **Suur Taevaskoda** ning **Väike Taevaskoda** (42) Ahja jõe ääres. Püha puu on Eesti vanim tammepuu – **Tamme-Lauri tamm** Urvastes (43). Iidsest ajast on peetud pühaks läbi kogu Vana-Võromaa voolavat Võhandu jõge, millel veel praegugi on ülemjooksul nimeks **Pühäjõgi**.

Vana-Võromaal on ainulaadse matusekombena püsinud vana tava lõigata teeäärse puu sisse rist, kui kadunuke kodust viimsele teekonnale saadetakse. **Ristimetsad**, nagu **Harglas** (44) ja **Rosmal** (45), samuti üksikud ristipuud surnuaedade lähistel teede ääres on võrokeste jaoks pühad paigad.

Ummamuudu võrokõisil omma uma asja

Uma Mekk on võromaise söögi kaubamärk. Õiged ja head Võromaa toidud on ise tehtud – nõnda nagu emad ja vanaemad ajast aega on teinud. Kraam, millest süüa tehakse, on kas ise kasvatatud või pärineb kohalikelt inimestelt lähiümbruse taludest või väikeettevõtetest. Nii saab kindel olla, et söögil on eriline maitse ehk *uma mekk*.

Kindlasti peaks maitsma **suitsusaunas tehtud liha**, Vana-Võromaa **sõira** ja **karaskit**. Neid ja muid häid Võromaa toite saab mekkida ja osta kohalikel maalaatadel, millest tuntuim ja pikima ajalooga on **Lindora laat**. Olenemata ilmast toimub see igal aastal 28. oktoobril Vastseliina kihelkonnas Lindora külas (46) teede ristil.

Uma Meki märk tootel või toidukoha menüüs annab teada, et tegu ongi uma ja hää söögi-joogiga.

Uma Puut on e-pood, kust saab osta Vana-Võromaa meistrite käsitöötooteid ja meeneid ning võrukeelseid raamatuid-plaate.

Uma Leht on võrukeelne ajaleht, mis ilmub kaks korda kuus ja kajastab võrokeste tegemisi.

Uma Pido on Vana-Võromaal toimuv võrokesi ühendav suur võrukeelne laulu-ja rahvapidu, mida peetakse kolme- neljaaastase vahega.

Vana-Võromaa

Vana-Võromaa om kodos põlitsõlõ õdagumeresoomõ rahvalõ – võrokõisilõ. Seo om Lõunõ-Eestin üts ummamuudu kant, kon rahvas om paar tuhat aastakka kül kõnõlnu umma – võro kiilt. Kas saat võro keelest arvo?

Viimädse rahvalugõmisõ perrä tulõ võro keele mõistjit parhilla Eesti pääle kokko vast 75 000 inemist. Vana-Võromaa katsa kihlkunna rahva siäst mõistva võro kiilt inämb ku poolõ. Suur jago võrokõisi eläse seo ilma aigo välänpuul aoluuliidsi keelepiire. Põlinõ võro külä hoit alalõ sisseharinut maal elämise muudu ni vanavanõmbidõ käest üle võetuid kombit. Ja aig liigus siin niisamatõ tõistmuudu – aigu om!

Vana-Võromaa kihlkunna

Vana-Võromaa om vanaaolinõ Võro maakund (saksa keeli Kreis Werro), kon oll katõssa kihlkunda: Karula, Harglõ, Urvastõ, Rõugõ, Kanepi, Põlva, Räpinä ja Vahtsõliina. Seo ilma aigo eläs Vana-Võromaa katsan kihlkunnan 58 000 inemist, inämbjago näist omma põlidsõ võrokõsõ. Kihlkundõ keskusõ (1-8) omma siistmaa rahva jaos tähtsä paiga täämbädseni. Külätii juhatasõ sinnä keskustõ – kas kooli, poodi vai seldsimaja mano.

Täämbädseni omma alalõ ka jutusõ ja sündünü luu tähtsist ettevõtmiisist ni kunagi elänüist inemiisist. Urvastõn (1) om 17. aastasaal kirja pant võrokiilne „Pikse palvõ", Harglõt (2) ja Karulat (3) teedäs rahvatohtridõ Suridõ ni Kaika Laine perrä. Põlva (4) kihlkund tund uhkust rahvaluulõkorjaja Hurda Jakobist ja timä suguseldsist. Kanepi ja Põlva kihlkunnan sündü edimäne lõunõeestikiilne maarahva postileht – joba puulsada aastakka inne papa Jannseni Pärno Postimiist. Kanepin (5) anti kõgõ varrõmb talorahvalõ priinime, Räpinän (6) om mitusada aastakka tüütänü paprõvabrik. Vahtsõliina (7) kihlkunnan elli tiidjämiis Vana-Kord'o. Suurõn Rõugõ (8) kihlkunnan olli taidsa kübärä-, piibu- ja vokimeistri; üleilma kuulsa olli tuu kandi hõrilameistri Kriisa-velidse.

Kihlkunnakeskusõ omma uma pikä aoluu käügin tõõsõ näo saanu. Urvastõ ja Karula (Lüllemäe) omma parhilla külä, a Põlva (4) ja Räpinä (6) omma aoga hoobis liinas kasunu. Minevide põlvi elämist-olõmist saa tundma oppi **Mõnistõ** (9) ja **Põlva talorahvamuusõumin** (10).

Pääliin

Vana-Võromaa pääliinas om Võro liin, miä asotõdi päält katõsaa aastaga tagasi Vinne keisriprovva Katariina II käsüga. Liinast pidi saama vahtsõst luudu maakunna valitsõmisõ keskus. Tä tetti Võro-nimelidse mõisa maiõ pääle. Prõllatsõs om tuust aost alalõ õnnõ mõisa härbän (11). Liina edimäne huulits oll keisriprovva nime saanu puiõstii, miä vii mõisamaja ja **Katariina kerigu** (12) mant alla **Tamula järve** viirde. Ku jalotat järveviirset promõnaati piten (13) **Roosisaarõlõ**, sõs jõvvat kiviao elokotussõhe (14), kon eleti jo kül 5000 aastakka tagasi. Tamulast, Kiräpää kandsist, Võro liina jutussist ni kuulsist inemiisist saa täpsembät teedüst **Vana-Võromaa kultuurikua muusõumin** (15). Kõgõ kuulsamb Võro liina kodanik om olnu eesti rahvuseeposõ **„Kalõvipoig"** luuja ni inneskine Võro liinatohtri **Fr. R. Kreutzwald** (1803–1882). Timä perändüsele pühändedü muusõumi (16) lövvät tä hindä inneskidsest kodomajast.

Roida aost aigo!

Aorehkendüs ja aovaihõ võiva Vanal-Võromaal olla säändse, midä mõista-i ette arvada. Rõugõn, Vana-Võromaa süvän süämen, võit küländ lühkese aoga astu vahtsõmoodulidsõ kaemistorni **Pesapuu** (17) mant muistitsõhe küllä (18) – mõlõmba saisva põlitsõn inemiisi elokotussõn Rõugõ liinamäel. Ku kaet liinamäe otsast Rõugõ kuulsidõ järvi pääle, kaet üteliisi aon 10 000 aastakka tagasi. Ljäaig oll sõs otsa saanu ja sündügi mäine Haanimaa. Kõgõ uhkõmb om kaia üle Vana-Võromaa **Suurõ Munamäe** (20) tornist **Haani luuduspargin** (19).

Läbi ao rändämä meelütäs **Postitii** (21), midä piten veeti posti **Vahtsõliina piiskobiliina** (22) ja Tarto vaihõl joba Poola ja Roodsi aol päält 300 aastaga tagasi. Inneskidsen postijaaman Varbusõl om **maantiimuusõum** (23), kon tulõ nättävähe Postitii lugu aost aigo.

Vana-Võromaa maiõ pääl om hulga märke ammutsõst mõisaaost. **Rogosi kandsimõisa** (24), **Pikäjärve rüütlimõisa** (Cantervilla) uhkõ loss (25) ni **Mooste mõisasüä** (26) omma paiga, kon mõisaaig om läbi kasunu täämbädse päävä maaeloga. Räpinä mõisa **Sillapää lossin** alost 1924. aastagal tüüd Räpinä aiakuul, a parhilla omma lossin muusõum (27) ja muusigakuul. Inneskidsest mõisast või saia kotus ka luumisõ ja vaba ao tarbõs, nigu om **Sännä kultuurimõisa** (28) vai Räpinä mõisa inneskidsen tõllakuurin käümä pant **Räpinä luumismaja** (29).

Vunki täüs

Võrokõsõ hindätiidmine om üts väkev tunnõ, miä om avitanu seol rahval esihindäs jäiä. Peetägu laatu vai pito – võrokõisi kuraas nakkas kõrraga silmä ja vigurinõ jutt jääs kõrva. A tuu õigõ huuga lätt pido käümä sõs, ku pillimiis lüü lõõdsaluu vallalõ. Lõõts om võrokõisilõ kõgõ armsambas saanu rahvapill, timä mängjä omma Võromaa pitõ pääl väega oodõdu. Võromaa umaaolidsõ pillimeistri Teppo Augusti pillega ja lõõdsamängoga laembalt võit tutvas saia **Teppo lõõdsamuusõumin** Loosu külän (30).

Kodo, talo, savvusann

Ku Vanal-Võromaal ümbre kaia, sõs om nätä inämbähe ütsõtest küländ kavvõn ja harvakult saisvit talokotussit. Aoga om kukkivõrd muutunu tuu, kuis huunõ vällä näütäse ja kuis talon kamandõdas, aga om ka pruukõ ja tiidmiisi, miä püsüse, selle et nii om kõgõ olnu …

Üts väeandja paik talo man om võrokõsõ jaos olnu ja om õks viil savvusann. **Savvusannakombõ** Vanal-Võromaal eläse edesi; taa om sääne ime, et om pant üleilmalistõ **UNESCO vaimlidsõ kultuuriperändüse** tähtnimekirja. Savvusann om kõgõ parõmb paik nii hengele ku iholõ, a et tuud är tunda, piät võtma aigo. **Aigu om, aigu tulõ hindäle võtta!**

Väelidse paiga

Võromaa inemise ususõ luudusõ ja esihindä väke, hoitva ja avvustasõ luudust. Üts tähtsä paik seo rahva jaos om mõts, kost tulõ rikkus, miä avitas siistmaa inemiisil terve aastak toimõ tulla. **Süvähavva luudusõtalon** (31) võit hinnäst tutvas tetä luudust hoitva eloviiega ja saia teedä, kuis tuu, miä mõtsan kasus, või inemisele tervüst tuvva.

Võromaa mõtsa käkvä hindä seen pallo säänest, miä om salahanõ vai uutmalda. Et tuud üles löüdä, om hää alosta **Pähni vastavõtukeskusõst** (32). A **Pokumaal** (33) nakkasõ mõts ja luudus kõnõlõma sääntsen keelen, miä om peri armsas saanu kunstnigu Valteri Edgari loomingust. Hämärä omma luu **Ilomõtsa** (34) „haudõga" – lohkõga, kohe 6000 aastaga iist kivi' taivast alla sattõ. Maa ala saat Võromaal silmädä mitmõn paigan, a kõgõ uhkõmba kooba omma **Piusal** (35). Rõugõ põlidsõ oro perve sisen om **Hinni kanjon** (36). Tõist niisäänest, nii pikkä ja süvvä, olõ-i terven Eestin.

Karula riigipargi (37) maa näütäse vällä, nigu nä tahtnu väikse lapi pääl kokko võtta terve Võromaa. Hõrrõlt saisva talo omma vaeldumiisi nurmõkõisi, hainamaiõ, mõtsasaari ja järviga. Ku siin maaha märgitüisi rato piten roidat, nakkat arvo saama võrokõsõ hengest. Läti piiri lähkesen **Koiva perändüskultuuri rato** pääl (38) ja **Paganamaal** (39) olõt nigu ilma veere pääl – inemiisi eloasõmit piaaigo ei trehvägi.

Ku paigapäälne võrokõnõ saat sinno suu pääle, sõs tasos sääl är kävvü. Suuri soiõ pääl **Meenikunnun** (40) ja **Luhasuun** (41) avitasõ tsihti hoita laudtii ja sildi.

Väekotusõ omma esimuudu paiga luudusõn, kon hinge tulõ seletämäldä ja pühälik tunnõ. Sääntsin paigun kõnõlõs inemisega jumalikust peri aig kas minnevaost vai tullõvaost. Väepaiga vai pühä paiga võiva olla esimuudu puu ni lätte, suurõ kivi. Vägevä paiga omma kimmähe ka siistkandi jõki korgõ liivakivimüürü – taivaskua. Näist kõgõ tunnõtumba omma **Suur Taivaskoda** ni **Väiku Taivaskoda** (42) Ahja jõõ veeren. Pühä puu om Eesti kõgõ vanõmb tammõpuu – **Tammõ-Lauri tamm** (43) Urvastõn. Muistitsõst aost om peet pühäs läbi terve Vana-Võromaa juuskvat Võhandu jõkõ. Viil parhilla kutsutas timä mäejako **Pühäjõõs**.

Üts esieräline vanast aost alalõhoitunu matusõkommõ Vanal-Võromaal om lõigada tii veeren puu sisse rist, ku kadonukõist viiäs kotost kalmõtõlõ. **Harglõ** (44) ja **Rosma** (45) ristimõts ni ütsigu ristipuu kalmõtõ lähkesen teie veeren omma võrokõisilõ pühä.

Ummamuudu võrokõisil omma uma asja

Uma Mekk om Võromaa söögi kaubamärk. Peris õigõ ja hää Võromaa söögi omma hindä tettü – nigu imä vai vanaimä omma tennü. Söögikraam om peri kas hindä majapidämisest vai lähikselt taloinemiisi käest ja väikuettevõttist. Sõs saat olla kimmäs, et söögil om tõtõstõ uma mekk.

Kimmähe pidänü mekmä savvusannan tettüt lihha, Vana-Võromaa sõira ja karaskit. Naid ja tõisi häid Võromaa süüke saat pruumi ja osta maalaatõ pääl. Noist kõgõ pikembä aoluuga om Lindora laat. Ilma pääle kaemalda peetäs laatu egä aastaga 28. rehekuu pääväl Vahtsõliina kihlkunnan Lindora külän risttii pääl (46).

Uma Meki märk paki pääl vai söögikotusõ menüün and teedä, et seo omgina uma ja hää süük-juuk.

Uma Puut om e-puut, kost saat osta Vana-Võromaa meistride käsitüüd, võrokiilsit raamatit-plaatõ ni Vana-Võromaa meelüssit.

Uma Leht om võrokiilne postileht, miä tulõ vällä kats kõrd kuun ja and teedä võrokõisi tegemiisist.

Uma Pido om Vanal-Võromaal võrokõisi kokkotuuja, suur võrokiilne laulu- ja rahvapido, midä peetäs kolmõ-nellä aastaga takast.